

Hoe de publieke opinie over professionals in de afgelopen eeuw veranderde

Het drama van de professional

In de afgelopen eeuw ondergingen professionals – ook maatschappelijk werkers – een dramatische rolwisseling, zo beargumenteert Ed de Jonge. Hij vergelijkt deze verschuivingen met de dramadriehoek en de dialectische ontwikkeling en concludeert dat professionals in onze tijd de rol van slachtoffer vervullen.

door Ed de Jonge

Dit artikel is gebaseerd op een lezing die ik gaf tijdens een congres voor reclasseringswerkers aan de Hogeschool Utrecht op 28 januari van dit jaar. Het is tevens een ingekorte versie van het eerste hoofdstuk van mijn boek *Professionaliteit. Een model van kern en context*. In dit artikel schets ik de ontwikkeling van de publieke opinie over professionaliteit gedurende de afgelopen eeuw.

Mijn centrale stelling is dat professionals – en dan vooral de publieke professionals in de sociale, educatieve, medische en verzorgende sector – in deze periode een dramatische rolwisseling hebben ondergaan. Dat geldt dus ook voor de maatschappelijk werker. Mijn uitwerking is als een sterk verhaal uit de losse pols met een knipoog, maar het kent ook een kern van waarheid en een serieuze ondertoon. De structurerende bouwstenen voor

foto: Bas Stoffelsen/SP

deze vertelling zijn de drie dramatische rollen uit de transactionele analyse en de drie ontwikkelingsstadia van de dialectische methode. Een drama dus, in drie bedrijven.

Transactionele analyse

De transactionele analyse is bekend van populaire boeken als *Mens erger je niet* van Eric Berne en *Ik ben o.k. Jij bent o.k.* van Thomas Harris. Deze benadering laat zien dat mensen in het dagelijks leven wel vaker een rol spelen die weliswaar de bevrediging van hun kinderlijke behoeften rechtvaardigt, maar hen ook verhindert op authentieke en volwassen wijze de verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen leven. Het gevolg daarvan is dat ze steeds weer in hetzelfde patroon vervallen. Ze spelen voortdurend hetzelfde script, met steeds dezelfde afloop. Daardoor blijven ze steken in hun ontwikkeling en staan het eigen levensgeluk in de weg.

Dramadriehoek

Stephen Karpman maakt met de zogeheten dramadriehoek duidelijk dat je voor een drama slechts drie rollen nodig hebt: het slachtoffer (*victim*), de dader of vervolger (*persecutor*) en de

redder (*rescuer*). Deze rollen vormen de basis voor veel verhalen. De schone jonkvrouwe (het slachtoffer) wordt bijvoorbeeld belaagd door het wrede monster (de vervolger) en verlost door de dappere held (de redder).

Volgens Karpman is sprake van een drama als er een rolwisseling plaatsvindt. Hij licht dat toe met het sprookje van de rattenvanger van Hamelen. De rattenvanger verdrijft de ratten die de stad belagen: hij verschijnt ten tonele als de redder. Vervolgens betaalt de burgemeester hem niet: hij wordt slachtoffer. Tot slot ontvoert hij de kinderen en verandert daarmee in de dader. Tot zover de criminele carrière van de rattenvanger.

Dialectische ontwikkeling

Een dialectisch ontwikkelingsproces komt op het volgende neer: een toestand (these) slaat door innerlijke spanningen om in zijn tegendeel (antithese), en dit leidt vervolgens tot een eenheid van beide fasen op een hoger niveau (synthese). Een kind dat altijd braaf en gezellig was (de these), kan in de puberteit juist doorschieten in opstandigheid (de antithese). Ondanks het radicale verschil tussen beide toestanden, is er ook een fundamentele overeenkomst: zowel kind als puber zijn

FASE		PROFESSIONALITEIT	
PERIODE	TIJDGEEST	PROFESSIE	PROFESSIONAL
1900-1950	Optimisme	Expertise	Redder
1950-2000	Kritiek	Macht	Dader
2000-20??	Nuchterheid	Problematiek	Slachtoffer

Globale verschuivingen in de publieke opinie over professionaliteit

afhankelijk van autoriteiten, de een voor houvast (meegaande afhankelijkheid) en de ander als afzetpunt (tegendraadse afhankelijkheid). Volwassenheid (de synthese) wordt pas bereikt wanneer elke vorm van afhankelijkheid wordt overwonnen in zelfstandigheid. Het vertrekpunt is dan niet langer het standpunt van de autoriteiten maar het eigen standpunt. Door het verwerven van zelfstandigheid heeft de ontwikkeling van deze persoon een hoger niveau bereikt.

In het speculatieve denken van Hegel is een synthese het resultaat van een *Aufhebung* in een drievoudige betekenis: these en antithese worden tegelijkertijd vernietigd (aafheben: iets opheffen, hier de afhankelijkheid), bewaard (aafheben: iets opbergen, hier de verhouding tot autoriteiten) en opgetild naar een hoger niveau (aafheben: iets optillen; hier het niveau van zelfstandigheid).

Publieke opinie

Karpman merkt op dat iemand die eenmaal in de drama-driehoek terecht is gekomen, ook alle rollen doorloopt. Een mantelzorger die zichzelf onmisbaar maakt (de redder) loopt het gevaar er zelf aan onderdoor te gaan (het slachtoffer) en de onwenselijke situatie in stand te houden (de dader).

De dramadriehoek bezit dus een dynamiek die aan de omkeringen in de dialectiek verwant is. Ook de ontwikkeling van de publieke opinie over professionaliteit laat een dramatische rolwisseling met een dialectisch karakter zien. Achter het verhaal van de professional gaan paradigmawisselingen van de visie op professies schuil.

• *De optimistische these: de professional als redder*

Het eerste bedrijf van het drama vindt plaats gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw en speelt zich bij voorkeur af in een besloten dorpsgemeenschap. De klassieke professionals waken als de notabelen over het wel en wee van de dorpingen: de huisarts waakt over de gezondheid, de notaris ziet erop toe dat het sociale verkeer er rechtens aan toe gaat en de geestelijke draagt zorg voor het zielenheil.

De professional wordt vooral de rol van redder toegeschreven. Het achterliggende idee is dat professionals over een speciale

deskundigheid beschikken. Bij onderzoekers als Carr-Saunders en Wilson overheerst een fundamenteel optimisme over de betekenis van wetenschappelijk onderbouwde professionele expertise voor de vooruitgang van de samenleving en het welzijn van de mensheid. De professionele expertise is dus vooral gebaseerd op wetenschap maar in de publieke beleving vermengd met een vleugje magie. Professionals fungeren als vaderfiguren.

• *De kritische antithese: de professional als dader*

Halverwege de twintigste eeuw vindt een radicale omslag plaats

We spreken doorgaans van de jaren zestig, maar deze vonden vooral plaats gedurende de jaren zeventig en begonnen reeds in de jaren vijftig. Dat klinkt wat ingewikkelder dan de dorps taferelen uit het voorgaande bedrijf. Het decor wisselt dan ook naar de onsamenhangende dynamiek van de grote stad.

Gangbaar wordt een kritische benadering van cultuur en maatschappij. De heersende opvatting is dat er iets fundamenteel mis is met onze samenleving. Invloedrijk worden de denkers uit de negentiende eeuw die door Paul Ricoeur treffend als 'de meesters van de achterdocht' zijn getypeerd: Marx klaagde de vervreemding en uitbuiting van arbeiders in de kapitalistische economie aan, Freud verwoordde het seksuele onbehagen in de Victoriaanse cultuur en Nietzsche sprak de banvloek uit over de slavenmoraal van het christendom.

Gevestigde instituties als kerk en overheid, moraal en arbeid komen onder vuur te liggen. De maatschappijkritische tijdgeest heeft ook consequenties voor de visie op professionaliteit.

Talcott Parsons ziet professionaliteit vooral als een middel om ongewenst afwijkend gedrag te beheersen, terwijl Eliot Freidson nog een stap verder gaat en stelt dat professies dat afwijkende gedrag produceren. Ivan Illich benadrukt dat cliënten hun autonomie verliezen en Michel Foucault beschouwt professionaliteit als een verzameling technieken die de massa disciplineert tot politieke onmacht en economische productiviteit.

Voor de Nederlandse markt van welzijn en geluk is Hans Achterhuis de boodschapper van het slechte nieuws. Professionals willen zelf misschien wel graag geloven dat ze de beste bedoelingen hebben en solidair zijn met hun klanten, maar in werkelijkheid zijn ze een verlengstuk van de heersende macht.

De professional wordt gezien als dader. Het achterliggende idee is dan ook dat professies niets anders zijn dan machtbeluste beroepen in dienst van de machthebbers in de samenleving. Professionals worden gedreven door eigenbelang. Het gaat hen om geld en macht, aanzien en status. De klanten zijn de dupe, zo is de publieke opinie.

• *De professional als slachtoffer: op weg naar een nuchtere synthese?*

Rond de eeuwwisseling komt het derde bedrijf van het drama pas goed op gang, hoewel eerder voorlopers van deze nieuwe fase kunnen worden aangewezen. Het decor is in alle opzichten globaal: kosmopolitisch, postmodern, virtueel.

Omdat we nog midden in deze fase zitten, is het moeilijker hier een goede beschrijving van te geven. We ontberen voldoende afstand om de grote lijn te zien. En omdat deze fase nog geen voltooid verleden tijd is, missen we de comfortabele positie van de wijsheid achteraf.

Duidelijk is wel dat de professional tegenwoordig vooral de rol van slachtoffer krijgt aangemeten – en regelmatig ook zelf kiest. Alleen al de titels van spraakmakende publicaties zijn veelzeggend, zoals *Mondige burgers, getemde professionals* en *Beroepszeer*, met een z. Wat is er aan de hand? Professionals worden van alle kanten in de tang genomen: ze worden onder druk gezet door hun klanten, achter hun voddens gezeten door het management, vermalen door de bureaucratie, overvraagd door hun opdrachtgevers, opgejaagd door de concurrenten en in de steek gelaten door de samenleving. De professional is het volmaakte slachtoffer. Dat is zelfs letterlijk het geval wanneer omstanders op gewelddadige wijze verhinderen dat professionals hun werkzaamheden kunnen uitvoeren. De teneur in veel publicaties is dan ook dat professionals zoals docenten, verpleegkundigen en hulpverleners steeds meer in de verdrukking zijn geraakt en snakken naar vertrouwen in, ruimte voor, ondersteuning van en erkenning voor hun waardevolle werk. Wat is tegenwoordig het achterliggende idee? Dat is niet zo gemakkelijk te bepalen. Een belangrijke tendens lijkt de benadering van professionaliteit als vuilniscontainer zonder afvalscheiding. Dat wil zeggen dat alle problemen op het bordje van elke professional terechtkomen. Iedere professional moet alles zelf maar op kunnen lossen.

Een belangrijke stap vooruit is dat naïef optimisme en principiële kritiek uit de voorgaande fasen lijken te zijn vervangen door een meer realistische nuchterheid. De professionele aanpak van maatschappelijke problematiek in de publieke sector komt centraal te staan. Maar daarmee lijkt samen te hangen dat men wel professionals wil maar geen professies: professionals zijn breed inzetbaar, terwijl professies alleen maar lastig zijn. Maar dit is niet mogelijk. Net zoals professies zonder professionals een ongerijmdheid zijn, kunnen professionals ook niet bestaan zonder professies.

Waarde

Wat is de conclusie van dit drama? Duidelijk zal in ieder geval zijn dat een echte synthese, een ware *Aufhebung* nog niet

is bereikt. Een hoger niveau in de publieke opinie lijkt weliswaar te zijn bereikt doordat enige realistische nuchterheid het naïeve optimisme en de ongenueanceerde kritiek achter zich heeft gelaten. In schril contrast hiermee staat echter het diffuse onbehagen dat zich van veel professionals eigen lijkt te hebben gemaakt. Dat professionals een slachtofferrol krijgen en ook nemen, wijst niet alleen op een ongemakkelijke positionering maar ook op een onprofessionele reactie en kan onmogelijk als een verheffende synthese worden beschouwd. Professies als vuilcontainer en professionals als slachtoffers, dat klinkt niet bepaald als *happy end*. In het hele drama dreigt bovendien iets belangwekkends verloren te gaan, namelijk de waarde van professies en professionals voor de samenleving. Een nieuwe wending in het verhaal is dus dringend noodzakelijk. De moraal van het beroepsverhaal is misschien wel het verhaal van de beroepsmoraal. <

Ed de Jonge is als praktijkonderzoeker verbonden aan het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht. Voor informatie en contact: www.professionaliteit.nu

Bronnen

- De wetenschappelijke bestudering van professionaliteit begint met het optimistisch gestemde: Carr-Saunders, A.M. & Wilson, P.A. (1933), *The Professions*. Oxford: Clarendon Press.
- Nog steeds van belang voor maatschappelijk werk als professie is het (oorspronkelijk in 1915 verschenen!) artikel: Flexner, A. (1915/2001), 'Is Social Work a Profession?' In: *Research on Social Work Practice*, jg 11, nr. 2, pp. 152-165.
- Een voortreffelijke ingang voor de kritische benaderingen van professionaliteit (vooral in relatie tot hulpverlening) is: Keulartz, J. (1987), *Van bestraffing naar behandeling. Een inleiding in de sociologie van de hulpverlening*. Meppel: Boom.
- Een invloedrijke heraut van de nieuwe tijd is: Tonkens, E. (2003/2008), *Mondige burgers, getemde professionals. Marktwerving en professionaliteit in de publieke sector*. Amsterdam: Van Genneep.
- Tonkens' boek is in sterke mate schatplichtig aan het standaardwerk: Freidson, E. (2001), *Professionalism. The Third Logic*. Cambridge: Polity Press.
- Een belangrijke voorloper van de professional als slachtoffer is: Lipsky, M. (1980), *Street-Level Bureaucracy. Dilemma's of the Individual in Public Services*. New York: Sage.
- Mijn poging om de waardevolle kern van professionaliteit zo krachtig mogelijk uit te werken in een ideaaltypisch model is: Jonge, E. de (2011), *Professionaliteit. Een model van kern en context*. Deventer: www.professionaliteit.nu Het is te bestellen via de website of rechtstreeks bij www.unibook.com